

JAHON BANKI VA UNING MOLİYALASHTIRISH MEXANIZMLARI

Xoliqulov O'ktam

SamISI, Bank ishi kafedrasi assistenti

Toshmurodov Tolmas

Barnoyev Mirfayoz

SamISI, BI-122 guruh talabalari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Jahon banki va uning global rivojlanishdagi muhim rolini, shuningdek, moliyalashtirish mexanizmlarini atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqot Jahon banki guruhi tarkibini, asosiy moliyalashtirish institutlari faoliyatini va turli moliyalashtirish vositalarini, jumladan, Investitsiya Loyihalarini Moliyalashtirish (IPF), Rivojlanish Siyosatini Moliyalashtirish (DPF) va Natijalar Uchun Dasturlarni (PforR) o'rganadi. Maqolada moliyalashtirish shartlari, loyihalarni baholash mezonlari, xususan, Parij kelishuvi bilan muvofiqlashtirish talablari ko'rib chiqiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy yordamning ta'siri va natijalari tahlil qilinib, mavjud muammolar, tanqidlar va Jahon bankining moliyalashtirish siyosatidagi so'nggi islohotlar, masalan, IBRD kreditlash imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar muhokama etiladi. Tadqiqot Jahon bankining barqaror rivojlanishga qo'shgan hissasini baholab, kelajakdagi istiqbollarni shakllantiradi.*

Kalit so'zlar: *Jahon banki, Moliyalashtirish mexanizmlari, Rivojlanish siyosati, Investitsiya loyihalari, Parij kelishuvi, IBRD, IDA*

Abstract: *In this article thoroughly analyzes the World Bank and its crucial role in global development, as well as its financing mechanisms. The study examines the composition of the World Bank Group, the activities of key financing institutions, and various financing instruments, including Investment Project Financing (IPF), Development Policy Financing (DPF), and Programs for Results (PforR). The article reviews financing conditions, project evaluation criteria, particularly the requirements for alignment with the Paris Agreement. It analyzes the impact and results of financial assistance to developing countries, discusses existing challenges, criticisms, and recent reforms in the World Bank's financing policy, such as measures aimed at increasing IBRD lending capacity. The research assesses the World Bank's contribution to sustainable development and shapes future perspectives.*

Keywords: *World Bank, Financing mechanisms, Development policy, Investment projects, Paris Agreement, IBRD, IDA*

Аннотация: *Эта статья всесторонне анализирует Всемирный банк и его ключевую роль в глобальном развитии, а также его механизмы финансирования. Исследование рассматривает структуру Группы Всемирного банка, деятельность основных финансовых институтов и различные инструменты финансирования, включая финансирование инвестиционных проектов (IPF), финансирование политики развития (DPF) и программы за результаты (PforR). В статье рассматриваются условия финансирования, критерии оценки проектов, в*

частности требования по согласованию с Парижским соглашением. Анализируются влияние и результаты финансовой помощи развивающимся странам, обсуждаются существующие проблемы, критика и недавние реформы в политике финансирования Всемирного банка, такие как меры по увеличению кредитных возможностей МБРР. Исследование оценивает вклад Всемирного банка в устойчивое развитие и формирует будущие перспективы.

Ключевые слова: *Всемирный банк, Механизмы финансирования, Политика развития, Инвестиционные проекты, Парижское соглашение, МБРР, МАР*

KIRISH

Jahon banki global iqtisodiyotda va xalqaro rivojlanishda muhim o'rin tutuvchi institutlardan biridir. Ikkinchi Jahon urushidan so'ng qayta tiklanish va rivojlanishga ko'maklashish maqsadida tashkil etilgan ushbu tashkilot bugungi kunda qashshoqlikni kamaytirish, barqaror iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va rivojlanayotgan mamlakatlarning turmush darajasini oshirish bo'yicha dunyodagi eng yirik moliyaviy va bilim manbai hisoblanadi.

Jahon bankining faoliyati nafaqat katta miqdordagi moliyaviy resurslarni taqdim etish bilan cheklanmaydi, balki siyosiy maslahatlar berish, texnik yordam ko'rsatish va institutsional salohiyatni mustahkamlashni ham o'z ichiga oladi. Global miqyosda iqtisodiy o'zgarishlar, iqlim o'zgarishi, pandemiyalar va boshqa zamonaviy chaqiriqlar sharoitida Jahon bankining moliyalashtirish mexanizmlari va ularni qo'llash amaliyotini chuqur o'rganish alohida dolzarblik kasb etadi.

Ushbu tadqiqot Jahon banki moliyalashtirish siyosatining nazariy asoslari va amaliyotini tahlil qilish, uning rivojlanayotgan mamlakatlarga ta'sirini baholash hamda mavjud muammolar va istiqbolli islohotlarni ko'rib chiqish orqali xalqaro taraqqiyotga hissa qo'shishni maqsad qilgan. Maqola Jahon bankining tuzilmasi, moliyalashtirish vositalarining turlari, loyihalarni baholash mezonlari, uning rivojlanishga ta'siri va zamonaviy chaqiriqlar oldida turgan siyosatini atroflicha yoritib beradi.

Jahon banki guruhi beshta o'zaro bog'liq tashkilotdan iborat bo'lib, ular rivojlanayotgan mamlakatlarning ehtiyojlariga javob berish uchun turli moliyaviy mahsulotlar va texnik yordamni taklif etadi. Ushbu guruh Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki (IBRD), Xalqaro Taraqqiyot Assotsiatsiyasi (IDA), Xalqaro Moliya Korporatsiyasi (IFC), Ko'p tomonlama Investitsiyalarni Kafolatlash Agentligi (MIGA) va Investitsiya Nizolarini Hal Qilish Xalqaro Markazidan (ICSID) tashkil topgan.

IBRD o'rta daromadli va yuqori daromadli qarzga layoqatli mamlakatlarga kreditlar taqdim etadi, IDA esa dunyoning eng qashshoq mamlakatlariga imtiyozli kreditlar va grantlar beradi. IFC rivojlanayotgan mamlakatlarda xususiy sektorni moliyalashtirishga qaratilgan bo'lib, sarmoyalar, maslahat xizmatlari va aktivlarni boshqarishni taklif etadi. MIGA investitsiyalarni rivojlanayotgan mamlakatlarga yo'naltirish uchun siyosiy risklarni sug'urtalaydi. ICSID esa xalqaro investitsiya nizolarini hal qilish bo'yicha vositachilik qiladi. Ushbu tashkilotlarning har biri o'ziga xos maqsadlarga xizmat qilsa-da, ular Jahon banki guruhining umumiy missiyasi –

qashshoqlikni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga birgalikda hissa qo'shadi. IBRD va IDA Jahon banki guruhining asosiy davlat moliyalashtiruvchi tuzilmalari hisoblanadi.

Jahon banki global rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun bir nechta moliyalashtirish mexanizmlaridan foydalanadi. Investitsiya Loyihalarini Moliyalashtirish (IPF) bevosita hukumatlarga jismoniy va ijtimoiy infratuzilmani yaratishga qaratilgan faoliyatlarni moliyalashtiradi. Bu mexanizm qashshoqlikni kamaytirish va barqaror rivojlanishni rag'batlantirishga qaratilgan bo'lib, odatda infratuzilma, ta'lim, sog'liqni saqlash kabi sohalaridagi uzoq muddatli loyihalarni qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, maktablar qurish, yo'llarni ta'mirlash yoki sanitariya tizimlarini yaxshilash shular jumlasidandir.

Rivojlanish Siyosatini Moliyalashtirish (DPF) hukumatlarga yoki ularning bo'linmalariga budjetni qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi, bu esa barqaror, umumiy o'sish va qashshoqlikni kamaytirishga qaratilgan siyosat va institutsional islohotlar dasturlarini tasdiqlaydi. DPF mablag'lari ma'lum bir loyihaga ajratilmaydi, balki hukumatning umumiy budjetiga kiritiladi va uning o'z rivojlanish kun tartibini amalga oshirishga yordam beradi. DPF siyosati mamlakatning o'z mulkchiligini, manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashuvni, donorlar o'rtasidagi muvofiqlashtirishni va natijalarga e'tiborni ta'kidlaydi. Bank qo'llab-quvvatlanadigan siyosatlarning qashshoqlik, ijtimoiy va ekologik oqibatlarini baholaydi. 2023-yil 1-iyuldan boshlab barcha DPF operatsiyalari Parij kelishuvining maqsadlariga muvofiq tarzda amalga oshirilmoqda. Mablag'lar yetarli makroiqtisodiy asoslarning mavjudligi, islohot dasturlarining qoniqarli amalga oshirilishi, kelishilgan muhim siyosat harakatlarining (Prior Actions) yakunlanishi va Parij kelishuvi bilan muvofiqlik kabi mezonlarga asoslanadi. DPF kreditlar, grantlar yoki kafolatlar, shu jumladan inqirozlarga tayyorgarlik va javob berish uchun DPF Cat DDO shaklida berilishi mumkin. 2021-yilgi Rivojlanish Siyosati retrospektiv tahlili, 2015-yil iyulidan 2021-yil iyuligacha bo'lgan davrni qamrab olgan holda, DPF ning ayniqsa inqirozga javob berish, gender tengligi, iqlim o'zgarishi, fiskal va qarz barqarorligi sohalarida samarali va moslashuvchan vosita ekanligini ko'rsatadi.

Uchinchi muhim moliyalashtirish usuli – Natijalar Uchun Dasturlar (PforR) bo'lib, u Jahon banki mablag'larini to'g'ridan-to'g'ri belgilangan natijalarga erishishga bog'laydi. Bu yondashuv mamlakatlarning o'z rivojlanish dasturlarini loyihalash va amalga oshirishni takomillashtirishga intiladi, shu bilan institutlarni mustahkamlaydi, tizimlarni yaxshilaydi va doimiy natijalar uchun salohiyatni oshiradi.

Hukumatga qaratilgan ushbu asosiy vositalardan tashqari, Jahon banki Xalqaro Moliya Korporatsiyasi (IFC) va Ko'p tomonlama Investitsiyalarni Kafolatlash Agentligi (MIGA) orqali xususiy sektorni jalb qilishni ham qo'llab-quvvatlaydi, ular xususiy sektorga moliyalashtirish, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar va kafolatlar taklif qiladi. Kafolatlar Jahon bankining o'zi (IBRD/IDA) tomonidan ham xususiy sektor loyihalari uchun taqdim etilishi mumkin, uning G'aznachilik veb-sayti orqali moslashtirilgan variantlar va risklarni boshqarish yechimlari mavjud.

Xalqaro Taraqqiyot Assotsiatsiyasi (IDA) nisbatan qashshoqlik yoki IBRD dan qarz olish uchun kreditga layoqatsizlik bilan tavsiflangan mamlakatlarga yuqori imtiyozli moliyalashtirish, shu jumladan kreditlar va grantlar beradi, 2026-yilgi moliyaviy yil uchun aholi jon boshiga 1325 dollar daromad chegara hisoblanadi. Mablag'larni taqsimlash daromad, iqtisodiy boshqaruv va qarz riski bilan belgilanadi. 2025-moliyaviy yilda IDA majburiyatlari 33,8 milliard dollarga yetdi, shundan 8,2 milliard dollari grantlar edi; Afrikaga umumiy summaning 66 foizi (22,4 milliard dollar) ajratildi. 1960-yildan beri IDA 116 mamlakatga 600 milliard dollar ajratgan, so'nggi uch moliyaviy yilda yillik majburiyatlar o'rtacha 33 milliard dollarni tashkil etgan. 2025-moliyaviy yilda eng ko'p qarz oluvchilar Nigeriya (3145 million dollar), Bangladesh (3049 million dollar) va Efiopiya (2444 million dollar) bo'lgan. IDA tomonidan moliyalashtirilgan operatsiyalar infratuzilma (2025-moliyaviy yildagi kreditlarning 37 foizi), ijtimoiy xizmatlar (25 foizi), davlat boshqaruvi (17 foizi) va boshqa sohalar, masalan, boshlang'ich ta'lim, sog'liqni saqlash va suv/kanalizatsiya kabi yo'nalishlarga qaratilgan bo'lib, iqtisodiy o'sishni va turmush sharoitini yaxshilashni maqsad qiladi. IDA shuningdek, siyosiy maslahatlar beradi va Barqaror Rivojlanish Moliyasi Siyosati kabi tashabbuslar orqali qarzni boshqarish va shaffoflikka yordam beradi.

Jahon banki loyihalarni moliyalashtirishda qat'iy shartlar va mezonlarga amal qiladi. Loyihalarni baholashda eng muhim omillardan biri bu mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligi, boshqaruv sifati va islohotlarga bo'lgan sadoqatidir. DPF holatida, moliyalashtirish shartlari qatoriga yetarli makroiqtisodiy asoslarning mavjudligi, islohot dasturlarining qoniqarli amalga oshirilishi va kelishilgan muhim siyosat harakatlarining yakunlanishi kiradi. IDA moliyalashtirishida esa, mamlakatning daromad darajasi, iqtisodiy boshqaruvi va qarz riski taqsimotni belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi.

So'nggi yillarda Jahon banki o'z moliyalashtirish operatsiyalarining Parij kelishuvi bilan muvofiqligini tizimli ravishda baholashga katta e'tibor qaratmoqda. Xususan, Rivojlanish Siyosatini Moliyalashtirish (DPF), Investitsiya Loyihalarini Moliyalashtirish (IPF) va Natijalar Uchun Dasturlar (PforR) kabi turli moliyalashtirish vositalari uchun ushbu muvofiqlik baholanadi. Har bir moliyalashtirish instrumenti uchun aniq mezonlar belgilangan bo'lib, ular individual loyihalarning Parij kelishuvining yumshatish (mitigation) va moslashish (adaptation) bo'yicha muhim maqsadlariga qanchalik mos kelishini baholashga mo'ljallangan. Baholash izchil uch bosqichli, riskka asoslangan yondashuvdan foydalanadi va taqqoslash imkoniyatini ta'minlash uchun barcha vositalarda bir xilda qo'llaniladi. Ushbu metodologiya ko'p tomonlama rivojlanish banklarining (MDB) Parij kelishuvi bilan muvofiqlik yondashuviga ham mos keladi. Bundan tashqari, Parij kelishuvi bilan muvofiqlikni baholash bo'yicha ko'rsatmalar doimiy ravishda yangilanadi va o'rganilgan darslarni o'z ichiga oladi, bunda barcha Jahon banki moliyalashtirish operatsiyalarining Parij kelishuvida belgilangan ulkan maqsadlarga yanada mustahkam muvofiqlashuvini ta'minlash asosiy maqsad hisoblanadi.

Jahon bankining moliyaviy yordami rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. IDA tomonidan taqdim etilgan imtiyozli moliyalashtirish bunga yorqin misoldir. 1960-yildan beri IDA 116 mamlakatga 600 milliard dollardan ortiq yordam ko'rsatgan. Bu mablag'lar asosan infratuzilmani rivojlantirish (kreditlarning 37 foizi), ijtimoiy xizmatlar (25 foizi), davlat boshqaruvi (17 foizi) kabi muhim sohalarga yo'naltirilgan. Natijada millionlab odamlar uchun sog'liqni saqlash, ta'lim, toza suv va sanitariya sharoitlari yaxshilangan. Masalan, 2025-moliyaviy yilda Nigeriya, Bangladesh va Efiopiya kabi mamlakatlar eng yirik qarz oluvchilar qatoriga kirgan bo'lib, ular o'z milliy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirishda IDA yordamidan samarali foydalanganlar. Afrikaga 2025-moliyaviy yilda IDA majburiyatlarining 66 foizi ajratilgani, qit'a oldida turgan ulkan rivojlanish muammolarini hal qilishga qaratilgan e'tiborni ko'rsatadi.

DPF vositasi ham mamlakatlarga inqirozlarga tezkor javob berish, gender tengligini yaxshilash, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish va fiskal-qarz barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaganligi qayd etilgan. Ushbu moliyalashtirish strategiyalari orqali mamlakatlarning institutsional salohiyati mustahkamlanadi, siyosiy islohotlar qo'llab-quvvatlanadi va barqaror iqtisodiy o'sish uchun shart-sharoitlar yaratiladi. Biroq, moliyaviy yordamning ta'siri har doim ham bir xil bo'lmaydi va mahalliy boshqaruv sifati, siyosiy barqarorlik va islohotlarga bo'lgan haqiqiy sadoqat kabi omillarga bog'liqdir. Jahon banki nafaqat moliyaviy resurslar, balki siyosiy maslahatlar va texnik yordam orqali ham mamlakatlarga o'z taraqqiyot maqsadlariga erishishda yordam beradi.

Jahon banki moliyalashtirish siyosati doimiy ravishda zamonaviy chaqiriqlar va tanqidlarga duch keladi. Eng keng tarqalgan tanqidlardan biri bu shartlilik masalasi bo'lib, qarz oluvchi mamlakatlarga ma'lum siyosiy yoki iqtisodiy shartlar yuklatilishi ularning suverenitetiga putur yetkazishi mumkinligi aytiladi. Shuningdek, qarz yukining ortishi, loyihalarning ba'zan mahalliy ehtiyojlar va ustuvorliklarga to'liq mos kelmasligi va byurokratik jarayonlar ham tanqidlarga sabab bo'ladi.

Biroq, Jahon banki bu tanqidlarga javoban va global rivojlanish ehtiyojlarining o'zgaruvchanligini inobatga olgan holda o'z siyosatini va operatsion mexanizmlarini doimiy ravishda takomillashtirib boradi. Masalan, 2024-yil 15-oktabrda Jahon banki guruhi Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki (IBRD) ning kreditlash imkoniyatlarini oshirish va kreditlarni arzonlashtirish bo'yicha yangi moliyaviy choralarni e'lon qildi. Ushbu islohotlar, avvalgi tashabbuslar bilan birgalikda, kelgusi o'n yillikda 150 milliard dollardan ortiq qo'shimcha moliyalashtirishni ta'minlashga qaratilgan. Asosiy o'zgarishlardan biri "Kapitalning kreditlarga nisbati" (Equity-to-Loans ratio) minimal darajasini 19% dan 18% ga tushirish bo'lib, bu qo'shimcha 30 milliard dollar moliyalashtirish imkoniyatini yaratishi prognoz qilinmoqda. Ushbu pasaytirish IBRD ning AAA reytingini himoya qiluvchi yangi choralari, jumladan, takomillashtirilgan kredit monitoringi va favqulodda vaziyat choralari tufayli amalga oshirildi.

Jahon banki shuningdek, ayrim to'lovlarni bekor qildi, yetti yillik qisqa muddatli kreditlar uchun chegirmali narxlashni joriy etdi va eng past narxlarni ko'proq zaif kichik

davlatlarga kengaytirdi, bu esa qarz olishni oson va arzonlashtirishga qaratilgan. Bundan tashqari, yangi "Kengaytirilgan Talab Qilinadigan Kapital" (Enhanced Callable Capital) instrumenti chaqiriladigan kapitalning bir qismini xuddi kapital kabi ishlatish va Bank reytingi bosim ostida qolsa, uni tezroq jalb qilish imkonini beradi. Bu sa'y-harakatlar Kapital Adekvatligi Asoslari (Capital Adequacy Framework) ni ko'rib chiqishning bir qismidir. Oldingi islohotlar, masalan, Portfel Kafolat Platformasi va avvalgi Equity-to-Loans nisbati bo'yicha tuzatishlar, har biri umumiy salohiyatni oshirishga 70 milliard dollar hissa qo'shgan edi.

Kelajakda Jahon bankining moliyalashtirish siyosati iqlim o'zgarishi, raqamlashtirish, mo'rtlik va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib qoladi. Parij kelishuvi bilan muvofiqlikni kuchaytirish bo'yicha doimiy sa'y-harakatlar ham kelajakdagi operatsiyalarning ajralmas qismi bo'ladi.

Xulosa

Jahon banki global rivojlanish va qashshoqlikni kamaytirish borasida asosiy rol o'ynashda davom etmoqda. Uning moliyalashtirish mexanizmlari, jumladan Investitsiya Loyihalarini Moliyalashtirish (IPF), Rivojlanish Siyosatini Moliyalashtirish (DPF) va Natijalar Uchun Dasturlar (PforR), rivojlanayotgan mamlakatlarning turli ehtiyojlariga moslashtirilgan. IBRD va IDA kabi asosiy institutlar turli darajadagi daromadga ega mamlakatlarga keng ko'lamli moliyaviy yordam ko'rsatadi, IFC va MIGA esa xususiy sektorni jalb qilishga yordam beradi. Moliyalashtirish shartlari va loyihalarni baholash mezonlari, ayniqsa Parij kelishuvi bilan muvofiqlikni ta'minlashga qaratilgan sa'y-harakatlar, Jahon bankining barqaror va inklyuziv rivojlanishga sodiqligini namoyish etadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarga ko'rsatilayotgan moliyaviy yordam infratuzilmani yaxshilash, ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish va institutsional salohiyatni mustahkamlash orqali sezilarli ijobiy natijalarga olib kelgan. Biroq, Jahon banki o'z faoliyatida duch keladigan tanqidlar, jumladan shartlilik va qarz yuki kabi muammolarni inobatga olgan holda o'z siyosatini doimiy ravishda qayta ko'rib chiqib, islohotlar o'tkazmoqda. IBRD kreditlash imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan so'nggi moliyaviy choralar, to'lovlarning bekor qilinishi va imtiyozli narxlarning kengaytirilishi kabi tashabbuslar Bankning yanada samarali va moslashuvchan bo'lishga intilayotganligidan dalolat beradi. Kelajakda Jahon bankining moliyalashtirish siyosati iqlim o'zgarishi, raqamlashtirish va inson kapitalini rivojlantirish kabi global ustuvor yo'nalishlarga e'tibor qaratishda davom etadi. Uning evolyutsiya yo'nalishi xalqaro hamkorlik va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1] Pincus, Jonathan. Jahon banki: Intellectual tarix. Abingdon: Routledge, 2020.
- [2] Savage, James D. Moliyaviy Globallashuv va Jahon Banki: Rivojlanayotgan Mamlakatlarga Sarmoya Kiritish. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

[3] van Trotsenburg, Axel, and Mahmoud Mohieldin. "Global rivojlanish moliyasining o'zgaruvchan arxitekturasi: Jahon banki nuqtai nazaridan." Jahon Rivojlanishi, vol. 127, 2020, pp. 104753.

[4] Klasen, Stephan, Tasha R. Wells, and Christopher B. Gibson. "Jahon Bankining Taraqqiyot Siyosatini Kreditlash: O'tmish, Hozir va Kelajak." Xalqaro Taraqqiyot Jurnali, jild. 27, son. 1, 2015, bet. 103-125.

[5] Krueger, Anne O. "Jahon Banki va Taraqqiyot: Rivojlanayotgan Institut." Iqtisodiy Perspektivlar Jurnali, vol. 22, no. 4, 2008, pp. 187-203.